

**ВІСНИК ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
„ПОДІАЛЬСЬКА
СТАРОВИНА“
1 (8)/2022**

Хмельницький, 2022

№1 (8)/2022

Засновники:

Державний архів Хмельницької області
Державний історико-культурний заповідник „Межибіж”
ПП „Архівні інформаційні системи”, м. Київ
Меморіальний музей пам’яті жертв Голокосту в Вашингтоні (США)

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області
Протокол 1 від 14.01. 2022

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія ДК №2505 від 25.05. 2006 р.

Тираж 50 прим. Зам. 001.

Адреса редакції:

вул. Грушевського, 99,
м. Хмельницький, 29000
каб. 504
Тел. +380 (382) 764739
Ел. адреса: infteh@ukr.net

Видруковано: ФОП Стрихар А. М.

м. Хмельницький,
вул. Чорновола, 37
Тел. +38(096) 709-11-10

Статті друкуються в авторській редакції. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Опубліковані матеріали відбивають точку зору авторів, що не обов’язково збігається з думкою редакції.

Редакційна колегія:

Алцкан В.Я. канд. іст. наук,
(м. Вашингтон), США
Байдич В.Г. (*гол. ред. кол.*), канд. іст. наук
Бурдуваліс К.М., магістр державного управління
Берковський В.Г., канд. іст. наук
Блажевич Ю.І., канд. іст. наук, доц.
Віслобоков К.А., канд. іст. наук
Войтович О.В., магістр державного управління
Галатир В.В. (*відп. ред.*), канд. іст. наук, доц.
Завальнюк О.М., д-р іст. наук, проф.
Клименко Т.А., канд. іст. наук
Копилов С. А., д-р іст. наук, проф.
Комарницький О.Б., д-р іст. наук, доцент
Легун Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Левченко Л.Л., д-р іст. наук, проф.
Марчук В.В., д-р іст. наук, проф.
Машталір А.І., канд. іст. наук.
Олійник Ю.В. (*заст. гол. ред. кол.*), канд. іст. наук
Погорілець О.Г., директор ДІКЗ “Межибіж”
Телячий Ю.В., д-р іст. наук, проф.
Федьков О.М., д-р іст. наук, проф.
Філінюк А.Г., д-р іст. наук, проф.
Чайковський М.Є., д-р пед. наук, проф.

Западенко І.

МЕДЖИБІЗЬКИЙ ЗАМОК В ОПИСАХ ІНВЕНТАРІВ МЕДЖИБІЗЬКОГО КЛЮЧА ХVІІІ СТ.

Інвентарі Меджибізького ключа ХVІІІ ст. документально фіксують демографічний, етносоціальний, урбаністичний, економіко-господарчий та інші аспекти життя та еволюції міста Меджибожа у цей період. Значну частину текстового опису в Інвентарях приділено Меджибізькому замку, який є домінантою магнатської власності в адміністративному ключі. Розглянуті нижче документи дають відповідь на питання про стан та функціональне призначення замку у період володіння Меджибожем родиною Чарторийських, перед влаштуванням у ньому повітового училища. Відомості з Інвентарів дозволяють зробити висновки про наявність або відсутність принципових перебудов замку у цей час, про функціональне призначення приміщень та про особливості локальної топоніміки складових частин замкового комплексу.

Добірка рукописів Інвентарів Меджибізького ключа (адміністративно-територіальної одиниці), які зберігаються у Бібліотеці князів Чарторийських у Кракові, налічує близько 50 документів різних років. За винятком одного документа (*Inwentarz miasta...* 1692), усі вони складені у ХVІІІ ст. та охоплюють як часи володіння Меджибожем останніми представниками родини Сенявських (останній Інвентар цього періоду датовано 1730 р.), так і період перебування меджибізьких маєтків у власності Чарторийських (*Klucz międzyboski. Inwentarz...* 1732 р. та наступні).

Структура змісту є типовою для цього роду документів і починається з опису розташування головного міста адміністративного ключа та більш чи менш детального, залежно від періоду складання Інвентаря, опису Меджибізького замку.

До останнього часу широкому колу вітчизняних дослідників був доступний лише опис Меджибізького замку з інвентаря 1717 р. (Крикун 2009, с. 29), який є дуже лаконічним, і без порівняння з іншими річними інвентарями залишає багато запитань щодо ідентифікації існуючих та локалізації тих об'єктів замку, які в подальшому припинили існування. Стислість опису замку тут зрозуміла, оскільки головною метою складання інвентарів є не детальний опис споруд, а облік панської нерухомості та податкових надходжень від населення міста. Стислий обсяг опису дозволяє долучити його переклад до цієї статті (див. Додаток 1).

Формат опису замку в інвентарях змінюється на розлогий та детальний, коли маєтності згаслого роду Сенявських в якості посагу за останньою з роду Марією Зофією Сенявською, вдовою Денгофф, через шлюб з Августом Олександром Чарторийським об'єднуються з не менш численними його власними маєтностями. Для управління цим статком, одним з найбільших у Європі, Чарторийські запроваджують розгалужену систему менеджменту та звітності. Детальними описами Меджибізького замку ми, власне, завдячуємо діяльності цієї приватновласницької бюрократії, яка не тільки продукувала, а й копіювала та зберігала документи.

На цей час у частині опису Меджибізького замку нами опрацьовано 10 рукописів Інвентарів з 1752 по 1883 р. Вони поділяються на 3 групи за тим "шаблоном" тексту опису, який з року в рік послідовно переписувався укладачами з внесенням необхідних коректив, аж доки не складався цілком наново і не починав переписуватись за новим зразком. До першої текстової групи належать Інвентарі 1752, 1753, 1758, 1759 рр., до другої - 1763, 1765, 1767 рр., до третьої - 1775, 1780, 1783 рр. Між собою вони значно відрізняються як послідовністю обходу замку та опису будівель, так і деякими деталями, які фіксують стан замку впродовж кількох десятиліть. Скорочений опис Меджибізького замку за Інвентарями 1752/1753 рр. див. у Додатку 2.

Коротко розглянемо узагальнений опис Меджибізького замку у період власності Чарторийських згідно згаданих вище Інвентарів.

Під'їзд до замку здійснюється або проїздом через усе місто головною вулицею (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1775*), або узвозом, який існував ще до 1950-х рр., від греблі через Південний Буг. Праворуч від в'їзду, на місці сучасної Меджибізької школи мистецтв, знаходився пригородок з дерев'яних паль, а в ньому одноповерховий будинок (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1752* і наступні) на кілька кімнат та кімнаток і стайня. В Інвентарі 1763 р. цей будинок з навколишнім господарством названо *резиденцією губернатора*, а у 1775 р. *губернією* - помешканням *губернатора*, як у XVIII ст. величали пленіпотентів або ж представників власника маєтків. Пішохідним містком, що веде через нині не існуючий узвіз, губернія сполучалася з подвір'ям міського костелу св. Трійці.

Замок від міста та губернії відокремлено сухим ровом - фоссою, через який до брами веде міст з підйомною секцією на ланцюгах. Міст спочатку згадується дерев'яний, на дубових стовпах у перев'язь, а у 1759 р. говориться про майже закінчене мурування мосту на 10 опорах, який за описом відповідає мостові, що зберігся до нашого часу. Проїзд на міст додатково перекинувався шлагбаумами та розсувними рогатками. В Інвентарях 1763 та 1783 рр. згадується ще цейхгауз, вимурований у фоссі за межами замку. Інвентар 1775 р. називає його порохомим погребом.

Брама та хвіртка, судячи з опису, від XVIII ст. не зазнали принципових змін. В інвентарях лише згадується дерев'яна вартівня ліворуч від хвіртки і дерев'яне ж *Baladro dla armaty* (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1752-1759*) - ймовірно, перекинуто слово *белюард*, тобто невеликий бастион.

Найбільшу башту, яку нині називають "Лицарською", описано як "башту велику". Вхід до неї зроблено через другий ярус, до якого з подвір'я ведуть сходи. Тут розташовано шість засіків на збіжжя. Третій ярус також призначений для складування, також тут розташовано три стрільниці для гармат. Звідси сходи ведуть під самий дах, на якому влаштовано так званий "ліхтар" - ймовірно, оглядовий майданчик.

Друга башта, яку Інвентар 1717 р. згадує як *башту потужну, наново в мурах реставровану,*

ще не накриту, а Інвентарі XVIII ст. називають круглою, у наш час має умовну назву "Офіцерська". Згідно опису Інвентарів, вона розділена дерев'яним помостом на дві частини. У верхній також є шість дерев'яних засіків на збіжжя та двоє сходів, які ведуть до стрільниць в мурі по обидва боки. На відміну від неї, зерносковище у попередній вежі назване у тексті словом *Faktor* - так називали членів двірської челяді, які займалися продажем виробів двірського господарства. Вірогідно, в ній зберігалося збіжжя на продаж. Ще одна велика і довга дерев'яна комора на збіжжя стояла на місці пристінного корпусу, в якому зараз розташовано етнографічну та археологічну експозиції Державного історико-культурного заповідника "Межибіж".

У нижньому поверсі круглої (нині Офіцерської) вежі знаходився цейхгауз та окремий скарбчик за залізними дверима на потрійних завісах, в якому зберігалася "амуніція, описана в особливому реєстрі". Власне, цей нижній поверх являє собою круглу бастею, яку побудовано раніше, вірогідно у XVI ст. Посередині цейхгаузу була криниця глибиною 14 сажнів, тобто у перерахунку 25 метрів. Згадана вище криниця збереглася, у 2019 р. досліджена археологами до глибини близько 14 м.

Однак, Інвентар 1717 р. згадує про дві криниці у замку: *...в наріжних підвалах внизу є друга криниця дерев'яна*. Якщо згадка про першу криницю у цейхгаузі присутня у всіх розглянутих Інвентарях і вона локалізована фізично, то пошуки другої криниці досі тривають. В Інвентарі 1717 р. згадка про неї досить розмита. Інвентарі ж 1763-1767 рр. конкретизують розташування другої криниці: *У розі тих резиденцій [тобто житлових покоїв] і мурів замкових башта нижня у вершину кута вмурована, до котрої ворота одинарні з дідинця замкового <...>, в ній склепіння одне посередині, вглиб неї спускаючись сходами криниця мурована*. Це дуже нагадує більш деталізований опис 1717 р., а названа тут башта з відповідним склепінням та можливістю проходу і спуску "до підвалів", тобто всередину так званого бастиону існує у складі палацового комплексу. Чи є там криниця та чи була вона дерев'яною, а пізніше мурованою - з'ясується розвідки під час реставраційних робіт.

Велика кількість льохів під замком та продовольчих комор кидається у вічі. Ними зайнятий простір під житловими покоюми та деякі інші приміщення. Льодовня у невеликій вежі (т. зв. Литовській) згадується в Інвентарях 1775-1783 рр. Така кількість зрозуміла з огляду на кількість кухонь та пекарень у замку. Велика кухня та пекарня з продовольчою коморою і льохом знаходяться у мурованому пристінному корпусі, в якому зараз розташовано історичну експозицію. На першому поверсі палацу також було розташовано кухню, дві пекарні, комору. Пекарняні п'єци стояли також у побутових приміщеннях, зокрема, в арештантській (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1775*). При тому не всі кухні були укомплектовані начинням, а деякі вікна побиті.

Особливий статус мали житлові приміщення замку - покої, які у наш час називають палацом та флігелем. При тому саме так званий "флігель" Інвентарі називають найбільш почесною частиною: *покоюми гетьманськими*, вочевидь, за традицією, яка склалася ще за Сенявських, у родині яких було кілька гетьманів. Розкіш цих кімнат підкреслювалася великими вікнами в окованих рамах, які виходили "на воду" до Ставниці та білими, у сині квіти, кахельними грубками, на відміну від звичайних зелених кахлів у менш почесних кімнатах. Такі ж печі були й у сусідній великій столовій залі - просторому приміщенні з великими вікнами, що дивилися на *терепети, де гармати стоять* (викривлене *паранети*). Гетьманські покої та велика столова зала з'єднувалися безпосереднім проходом через вежу у вершині кута з іншим крилом палацу. У багатьох приміщеннях Інвентарі зазначають наявність дверей, вікон або грубок, які роками потребували ремонту. Деякі з них, як зазначається, були "пошкоджені військом".

У всіх Інвентарях впадає у вічі донедавна невідома характерна деталь: ганок або ж галерея, який слугував для входу до житлових покоїв верхнього поверху (власне, житловими були тільки вони, нижній поверх господарчий). У XVIII ст. він є дерев'яним, на дубових стовпах, з дубовим же помостом, поручнями на балясинах токарської роботи, накритий гонтовим дахом вздовж фасаду та з дерев'яними

ж східцями. Інвентар 1775 р. уточнює кількість дерев'яних стовпів ганку (*числом 40*) - саме стільки потрібно було для спорудження дерев'яної опорно-балочної конструкції замість попереднього мурованого аркадного ганку, з якоїсь причини демонтованого. Очевидно, що це саме ті *дерев'яні комунікаційні кружганки при житловому крилі*, які споруджено під керівництвом Жана Батиста Дессьє у 1708-1710 рр. У 1775 р. вони *сильно у всьому потребують ремонту* (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1775*), а починаючи з XIX ст. про ганок-галерею забувають аж до початку реставрації палацу у 2015 р.

Цікавим елементом житлових покоїв є туалети. У 2016 р. під час реставраційних робіт у зовнішньому мурі житлових покоїв було виявлено двоє замурованих виходів назовні з другого поверху. Виникло припущення, що це туалети, влаштовані за традицією часів ренесансу. Інвентарі XVIII ст. це підтвердили: *Там же у другому кінці малі двері столярської роботи на завісах слюсарської роботи з заціпкою одиначні колишині до туалету, який обвалився на землю, коли відірвався від стіни на пригородок, і ті дверцята замуровані* (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1752*). Вжите в оригіналі слово *wychod* (польськ.) означає латрину, туалет без каналізації, який кріпився ззовні будівлі. Окрім того, з обох боків житлових покоїв є малі приміщення, які названо "кабінетик потрібний" (при покоях гетьманських) і "кабінетик секретний alias гардероба" на західній стороні покоїв. Слово "гардероб" у XVIII ст. означало як фактичний гардероб для зберігання одягу, так і було евфемізмом туалету. Гардероби у той час часто розміщували біля туалетів, щоб міазми знищували комах-шкідників. Відтак, про призначення "кабінетиків" здогадатися не важко.

Окремим комунікаційним елементом замку, окрім брами та хвіртки, є так звані вилазки (*wycieczki*, - польськ.). Інвентар 1717 р. згадує про кількість вилазок - дві. Пізніші ж інвентарі вказують на їхнє розташування. Одна з них знаходилася поряд з круглою (нині "Офіцерською") баштою у північно-східному мурі та вела на пригородок з боку річки (Бужка), обставлений палісадом. Друга вилазка локалізується поряд з залишками Литовської вежі. У обох місцях у

наш час є закладені невеликі арочні проходи з замку назовні. У XVIII ст. ними, як видно, не користуються.

Південно-західну частину дитинця займають стайні: мурована (нині “Каретний корпус”) та дерев’яна при південному мурі.

Окрім будівель застарілих, що потребують ремонту, Інвентарі згадують і про зовсім аварійні - як, наприклад, будиночок писаря-комірника між дерев’яною коморою та покоюми (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1752*), який зникає у 1760-х рр. Залишки ще однієї такої споруди було знайдено 2015 р. праворуч від замкової церкви. Згідно з Інвентарями 1717 та 1750-х років, над ним був дерев’яний будинок (*офіцина*), якого у 1770-х рр. вже немає, а льох завалено.

Висновки

Як видно з Інвентарів, у період перебування у власності Чарторийських Меджибізький замок не користувався особливою увагою господарів. Про це свідчить, зокрема, факт, що опис замку вівся досить формально на відміну від обліку мешканців та переліку податкових надходжень - адже саме для цього у першу чергу складалися Інвентарі. Попри те, кожен з Інвентарів містить подробиці важливі для розуміння життєдіяльності замку у складі Меджибізького ключа.

Насамперед, очевидно, що замок у XVIII ст. є не романтичною резиденцією, а використовується переважно з господарчою метою. Функціональне ж призначення палацових приміщень (покоїв) зберігалось з часів Сенявських, швидше про всяк випадок, якщо новим власникам випаде потреба якийсь час мешкати у Меджибожі. Але такої потреби не виникало аж до 1784 р., коли Адам Казимир Чарторийський отримав уряд генерального старости земель Подільських і на короткий час переїхав з резиденцією з Пулав до Меджибожа. Кількість пошкоджень дверей, вікон, опалювальних пристроїв та інвентаря, не виконані роками ремонти у житлових та господарчих приміщеннях, аварійний стан службових будівель свідчать,

що стан замку був для місцевого керуючого справою другорядною.

Окрім епізодичних ремонтів та знесення кількох службових будівель, у зазначений період будівельні роботи у замку обмежилися будівництвом у 1759 р. мурованого мосту на десяти опорах (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1759*) замість дерев’яного, який будувався Жаном Батистом Дессьє з 1702 р. (Nestorow 2009, s. 326). До речі, схоже, що як інженер-будівельник Дессьє був adeptом будівництва з дерева, адже, окрім дерев’яного замкового мосту, за його керівництва при замкових поюях замість демонтованих мурованих будуються дерев’яні ганки, ведуться роботи при замкових парапетах (Ibid. s. 327), а навколо міста модернізується дерев’яний палісад. Відтак, про принципів модернізації Меджибізького замку у період діяльності цього пленіпотента-інженера (до 1730-х рр.) не йдеться, а з Інвентарів наступних років випливає, що аж до влаштування у замку повітового училища у 1818-1819 рр. помітних перебудов замку не було. За винятком другорядних функціональних елементів, у звичному для нас вигляді він сформований вже у XVIII ст., а навіть раніше.

Для подальшого опрацювання теми представлятимуть найбільший інтерес Інвентар 1732 р., коли маєтки Сенявських приймалися до власності Чарторийських та вводилася нова, більш детальна система господарчої звітності. З розривом у часі за ним слідує Інвентар 1736 р., який має фіксувати стан панських маєтків Меджибожа після захоплення адміністративного ключа російським військом у 1734-1735 рр. (Szkody... 1734-1735). Серед фінальних Інвентарів періоду Чарторийських мають значення Інвентарі 1784-1785 р.р., які відображають стан замку під час та після перебування у ньому резиденції генерального старости земель Подільських Адама Казимира Чарторийського. Слід сподіватися знайти у них ознаки впорядкування у замку, оскільки у такому занедбаному стані, як описано у наведених вище Інвентарях, замок виконувати функції резиденції просто не міг.

Додаток 1

Замок Меджибізький [1717 р.]

Той [замок] у розвилці на самому мисі між Бугом і Бужком, навколо муром обведений з трьома баштами мурованими і з двома шанцями малими, з землі насипаними для гармат. У ньому є дві вилазки і брама одна.

При одній стороні по праву руку є стайня мурована накрита, двері до неї подвійні на бігунах, у котрій ясла вздовж і жолоби ґрунтовні, надвоє подані. На верху того муру до тієї стайні приперті парапети дерев'яні у двоє для оборони.

Біля брами ж одразу при брамі кордегардія дерев'яна.

Праворуч же йдучи, до покоїв при другій стіні нема жодного будинку, тільки на верху муру паркани, накриті широким дахом, у замок спущеним на стовпах, під яким різне зберігання бути може.

Далі покої у два кути, відремонтовані усі, тільки в куті коло столової кімнати немає одинадцяти вікон¹ і п'єса.

При третій стороні замку до муру прибудований *шпихлір*² великий дерев'яний. На котрім мури на висоті дано паркан під дахом.

Послідовно в куті третьому башта потужна, наново в мурах реставрована, ще не накрита.

Від неї по четвертій стороні кухня послідовно з пекарнею.

На середині замку костел мурований під гонтами, а по різних місцях за костелом кілька жовнірських халупок.

Неподалік же того костелу на правому боці є підвал, в землі мурований, на котрім підвалі на верху поставлений будинок дерев'яний, в якому є кімнат дві, комора одна з сіньми.

У середній круглій башті є криниця мурована, а в наріжних підвалах внизу є друга криниця дерев'яна.

Біля того замку пригородок є, з трьох сторін палями дубовими обставлений, в котрому при одній стороні є шопи для обори і стада під час тривоги.

Додаток 2

Опис замку Меджибізького [1752/1753 р.]³

Той [замок] стоїть на самому мисі між річками двома, що сходяться, Бугом і Бужком. У трикутник вимурований з двома баштами мурованими, а треті *терепети*⁴. До того замку в'їзд від міста, перед яким шлагбаумів два, і штахети або ж рогатки звичайні перед фортецею частково обведені, деякі повиверталися, а деякі є перед палісадом дубовим густо перед замком посадже-

¹ Зважаючи на реальну кількість вікон, яких у цьому приміщенні є п'ять, слід розуміти "немає одинадцяти віконних тафель".

² *Szpiklerz* (польськ.), *шпихлір* (діалект. укр.) - комора.

³ Скорочений текст. Наведено за текстами двох Інвентарів (*Klucz międzyboski. Inwentarz... 1752, 1753*), які є в частині опису замку ідентичними і доповнюють один одного у деталях. За принципом, який прийнято для цього типу письмових джерел, з тексту виключено мало істотні деталі, як то розлогі описи клямок, завісів, колодок, п'єців, коминів та деякі інші, якщо вони не є важливими для розуміння опису. Повний текст перекладу Інвентарів 1752/1753 рр. див. у статті автора "Інвентарі Меджибожа 1752-1753 рр. як джерело до досліджень Меджибізького замку", яка готується до друку у збірнику матеріалів XI Всеукраїнської науково-практичної конференції "Археологія & Фортифікація України" (м. Кам'янець-Подільський, 2021 р.).

⁴ *Terepety* – від слова «парапети», в сучасних публікаціях про Меджибізьку фортецю часто помилково іменуються «бастіоном».

ним, зверху загостреним. Між тим самим палісадом, що веде до того замку, ґрат двоє дубових старих замість воріт, що на обидві сторони відчиняються <...>.

По праву руку від входу у ті ґрати [є] будинок на дві кімнати одна навпроти другої, з *алькерамми*¹, з ганком перед сіннями, з дерева дубового тесаного побудованим, на кроквах гонтами побитим <...>. Навколо того будинку паркан у стовпи з дубових дилів² побудований <...>. На розі того будинку стайня у стовпи дубові з дилів побудована, на кроквах гонтами побита. У паркані того ж будинку, що йде над узвозом до млинів, хвіртка з дверима на бігуні з засувкою дерев'яною. Від тієї хвіртки місток на стовпах дубових тесаних у перев'язь з поручнями по обох сторонах, тесаними дилами викладений, що тягнеться через узвіз до хвіртки мурованої костельної <...>.

При самому мості за палями шлагбаум третій дубовий новий підйомний, при обох сторонах штахети або ж рогатки.

За тим шлагбаумом міст новий на перев'язях дубових через фосу³ до брами мурованої замкової простягається, на якому дилі дубові тесані гладко вкладені і поручні по обох сторонах. У тому мості при самій брамі звід на двох ланцюгах залізних з валом на шипах залізних, чотирма втулками окованим. З нього сходячи, брама в мурі замковому з *баладром*⁴ для гармати на стовпах дубових поставленим, без даху. При тій брамі ворота, що надвоє відкриваються, з дощок дубових <...>. При тій самій брамі по ліву руку, входячи до замку, від башти хвіртка в мурі <...> При тій же брамі перед хвірткою вартівня для вартового з дощок гонтами побитих. <...>.

Башта мурована велика на початку тих офіцин⁵, під якою ганочок без дашка і сходи новозбудовані. З ганочка до башти двері на середній поверх одиночні <...>. У тому *факторі*⁶ засіків дубових на збіжжя, у стовпи в заміт з дилів споруджених – шість. З того поверху другі сходи з поручнем на поверх під самий верх башти з дилів на стовпах у перев'язь, на якому також може бути всіляке складування. На тому поверсі стрільниці на мурі самому з дилів під дашками гонтовими збудовані – три. З того ж поверху сходів двоє до куполу самого, на верху башти з дерева на перев'язях виставленого на кшталт ліхтаря <...>.

Друга башта [має] сходи з дідинця без сходинок. До тієї ж башти двері одинарні на завісах залізних з ретязем і скобами. На тому ж поверсі поміст з дилів на стовпах, зі споду перев'язаних, на якому засіків на збіжжя в заміт збудованих – шість. З того ж поверху двоє сходів до стрільниць, що зроблені в мурі по обох сторонах. Під тією ж баштою підвал, до якого двері на бігунах <...>.

Офіцини на фундаменті кам'яному з цегли робленої муровані при самому мурі давньому старому замковому, які тягнуться до рогу великої башти вище описаної. На початку тих офіцин приміщення від башти на розі і друге приміщення навпроти склепінчасті, між ними сіни <...>. Посередині тих офіцин продовольча комора під склепінням, до неї двері з дідинця <...>. Під тією ж продовольчою коморою пивниця невелика мурована <...>, віконце на дідинець з ґратами залізними.

В тих же офіцинах кухня <...>. В ній вогнище муроване велике, над яким комин великий на чотирьох колонах мурованих над дах виведений з двома прутами залізними товстими <...> Шибки повибивані були, а зараз наново вбудовані у всіх вікнах кухонних. У другій стіні від фосси ринва вмурована для виливання помиїв. Стола жодного нема, тільки *магель*⁷ один стоїть.

¹ *Alkierz, alkierzyk* (польськ., від нім. *erker*) – маленька бічна кімнатка, кабінетик. Термін не є повністю ідентичним ані українському *еркер*, ані *альков*.

² *Dyl* (польськ.) – *диль*, товста дошка. «З дилів робилося головне: підлоги, перекриття, стіни в будинках нежитлових, огорожі і різні помости».

³ *Фосса* від *fossa* (старопольськ.), *fosa* (польськ.) – рів, перекоп, довгий видолинок.

⁴ В оригіналі *Baladro* – найімовірніше, викривлене слово *белюард*, різновид невеликого бастіону.

⁵ *Officyna* (старопольськ.) – службовий будинок.

⁶ Вірогідно, йдеться про склад для збіжжя, яке призначалося для продажу, оскільки *Faktor* (старопольськ.) – член двірської челяді, який займається продажем виробів двірського господарства.

⁷ *Magiel* (польськ.) – вальківниця, пристрій для прасування випраної білизни.

Ліворуч приміщення, до котрого вхідні двері з двома кам'яними сходинками <...>. З того приміщення двері до продовольчої комори на завісах залізних з ретязем на скобах і гачком.

Праворуч приміщення пекарське <...>. П'єців пекарських мурованих два, третій кахельний з комином мурованим над дах виведеним. Шафа в мурі велика, <...> столів пекарських на підніжках два, стеля на десяти балках підперта стовпами, потребує ремонту <...>.

При кінці тих [офіцин] башта вищеописана, на якій дах дуже поганий, ремонту потребує. Під тією ж баштою цейхгауз, до якого ворота одиночні <...>. Там є криниця від верху ділями дубовими цебрована, на споді від половини мурована. Глибина тієї криниці є у сажнях чотирнадцять <...>.

На сході того цейхгаузу склеп або ж скарбниця недавно вимурована <...>. В тому склепі знаходиться амуніція та, яку особливим реєстром при коменді описано. При тій же башті до муру прибудовано невелике приміщення і друге при ньому, обидва спустошені без п'єців та вікон, над одним комин вимурований, дверима поруйнованими закриті.

Вилазка на пригородок або підзамче, до котрої двері на бігуні з ретязем, двома скобами, засуваю, коловоротом і линвою, від річки палісадом обставлена.

Біля тієї вилазки під муром комора з дерева до муру у стовпи прибудована, що тягнеться до покоїв мурованих <...>. У кінці комори від покоїв сходи великі дубові наверх, і мури, до яких з дідинця ворота, що надвоє відчиняються <...>. За коморою наверху паркан на перев'язях з ділів дубових в заміт побудований, що тягнеться до покоїв по муру до башти, до якої двері на бігуні з брусом для засування, де складено кахлі різноманітні <...>.

У середині тієї комори стаєнка спустошена, також при покоях прибудована. Будинок з двох кімнаток, між тими й кухонька у сінцях з комином вимурованим над дах, в якому перед тим мешкав писар комірний. Зараз той будинок спустошений цілком, падає.

Покої верхні від комори великі два з кабінетом, при ньому потрібним покоєм¹ у кінці від комори з вікнами малими двома <...>. У тих самих покоях вікна великі від Ставниці² чотири на воду, а від дідинця одне <...>. П'єц порцеляновий³ кахлями такими ж навколо засклеплений, при якому комин мурований округлий на дах виведений.

Перед тими ж покоями сіни зверху з мурованим склепінням, з підлогою з дощок укладеною. З тих сіней двері на ганок <...>. У тих же сінях вікно одне від Ставниці на воду у чотири кватери з тафель у дерево оправлених, що відчиняється на завісах залізних. Там само двері <...> на *терепети*, де гармати ставлять. Над тими *терепетами* тесаний дах, де гармати стоять, наново гонтами побитий на стовпах дубових у перев'язь.

При вході на *терепети* сходи кам'яні вузьким проходом мурованим наверх до невеликого приміщення <...>. До того невеликого приміщення нагору сходи кам'яні під дашком новим гонтами сосновими покритим, до альтанки круглої під дахом гонтами покритим, в якій вікон навколо десять, до котрих є рам дубових неокутих сім. З тієї альтанки є лавки з помостами для переходу на дахи на покоях до коминів <...>.

Навпроти описаних вище покоїв, з сіней двері до покою великого столового <...>. В тому покої на чотири кватери на *терепети* вікон великих чотири <...>, п'єц з кахлів порцелянових з округлим склепінням, при якому комин шафоподібний мурований над дах виведений. З того покою до круглого [покою] двері, що на троє відчиняються <...>. В тому покої вікно одне округле велике від дідинця на ганок у чотири кватери у рамах окутих, що наполовину відчиняється, вниз полотном рідким на рамах цвяшками обшите, затулене. З того покою до скарбця, де є архів, двері дубові <...>. Той покій, з якого двері другі, що надвоє відчиняються, до кабінетику <...>, у ньому ж вікно мале одне, округле, з дідинця на ганок з тафель у дерево оправлених, долівка

¹ «Потрібний покій» – евфемізм туалету.

² Ставниця – передмістя Меджибожа за річкою Бужок.

³ У тексті *farfurowy* – однак матеріал згаданих кахлів не є порцеляною, а лише нагадує її білим кольором поливи.

цегляна, зверху із склепінням. П'єц в ньому малий з кахлів простих з комином маленьким, з того ж кабінетику двері <...> до покою, в якому стеля на шістнадцяти балках з дощок у шахівницю укладена, долівка цегляна. П'єц порцеляновий, вікон два великих у чотири кватери <...>. З того ж покою до бічного [покою] двері, що надвоє відчиняються, <...>. У тому ж покої бічному стеля на шістнадцяти балках з дощок у шахівницю укладена, долівка також з дощок укладена [й] залізними братналями пририта. Вікон два у рамах дубових окутих столярської роботи, <...>. П'єц порцеляновий, при якому комин шафоподібний в мурі над дах виведений. З того ж покою бічного двері, що на троє відчиняються, до покою також бічного другого <...>. В тому ж покої малому стеля на десяти балках з дощок у шахівницю укладених, долівка з дощок гладко укладена, братналями залізними пририта. Вікно одне велике у чотири кватери <...>. Посередині п'єц невеликий з кахлів порцелянових, при якому камін в кутку округлий мурований, у стіні над дах виведений. Там само в стіні шафка <...>. Там же у другому кінці малі двері столярської роботи на завісах слюсарської роботи з заціпкою одиночні колишні до туалету, який обвалився на землю, коли відірвався від стіни на пригородок, і ті дверцята замуrowані.

З того ж покою двері <...> до покою другого, такого ж у всьому, як і той описаний вище.

З того покою двері <...> до покою середнього, до якого вхід сходами на ганок від дідинця, в якому стеля також на балках дванадцяти у шахівницю укладена, і долівка з дощок дубових також укладена <...>.

При другому покої комірчина на кшталт кімнатки, з дощок відділена в кутку <...>. З того ж покою переднього до покою кутового від дідинця і з нього до другого, також від дідинця і з другого до сіней на ганок, як і з сіней навпроти дверей п'ятеро <...>.

Перед тими всіма покоями від дідинця ганок великий від землі на стовпах дубових у перев'язь. У того ганку підлога на стовпах дубових і балках з дощок дубових укладена. Навколо тієї підлоги поруччя на баясах столярської роботи через весь ганок, між стовпами дубовими, що стоять на ганку в'язаними вгорі бантинами до платв, між котрі балки впущені кінцями, а другими кінцями в мур, карнизом обкладені, на котрих балках стеля з дощок дубових. Дах гонтами сосновими, цвяхами залізними побитий, над усім ганком, з котрого сходи великі на дідинець. В кінці того ж ганку другі сходи менші, якими якщо увійти на ганок, є вхід мурований до дверей переднього покою. В тому вході йдучи, праворуч двері до покою <...>. В тому покої стеля на десяти балках у шахівницю укладена, підлога з дощок, п'єц з кахлів зелених, при якому камін округлий при стіні вимурований з комином над дах виведеним. Вікон два в рамах дубових у чотири кватери <...>.

До другого покою двері столярської роботи на завісах подвійні, в котрому стеля така ж сама, долівка цегляна, п'єц такий самий, вікна такі ж, як і в першому.

З того покою кабінет або ж гардеропа¹, до якої двері одиночні липові столярської роботи на завісах залізних, що *intus* відчиняються, поличка в мурі і стеля з дощок. З тої ж гардеропки двері до кабінетику секретного² липові на завісах залізних з гачком і скобами двома. Над тими покоями дах новий гонтами сосновими і цвяхами залізними побитий.

Від тих покоїв на розі ганку є сходи з поруччям, що на мури тягнуться аж до стайні мурованої. На котрім то мурі паркан новий, як і прибудова або ж шопа збудована, під якою стаєнок дві, до котрих ворота подвійні на бігунах дерев'яних. Над тією шопою і над стайнями дах новий, гонтами дубовими та кілочками побитий.

При сходах під ганком склеп в землі різаний. В ньому дверей троє <...>, до нього шия мурована.

¹ **Гардеропа, гардероб** у XVIII ст. може бути як фактичним гардеробом для зберігання одягу, так і евфемізмом туалету. Гардероби у той час часто розміщували біля туалетів, щоб міазми знищували комах-шкідників (див., напр., *Мировая история (туалета) с древнейших времен до XVIII века, 2013. с. 7, 382-384. – ISBN 978-966-621-553-9*).

² Евфемізм туалету.

Кухня біля тієї пивниці під тими ж покоюми мурована <...>. В тій кухні вікно з шибок простих в дерево оправлених, стіл великий простої роботи. В тій кухні приміщення <...>, в тому приміщенні п'єц з кахлів білих з п'єциком пекарським, вікно одне з шиб простих в дерево оправлених, стіл великих простої роботи два.

Під тими ж покоюми пивниця мурована, в котрій знаходяться три відділення або ж перемуровання. В тій пивниці дверей троє <...>.

Пивниця навпроти костела¹ в землі різана з шиєю обмурованою <...>.

Над тією пивницею будинок під гонтами, до сіней двері з дощок простої роботи на бігуні дерев'яному. Праворуч кімната, до неї двері на завісах залізних з клямкою і гачком, п'єц з кахлів білих, з комином мурованим, вікон два <...>, стіл невеликий на підніжжі, лав під п'єцом малих дві і під вікном одна. З тієї кімнати *алькер*, до нього двері на завісах <...>.

З того *алькера* кімнатка друга, до неї двері на бігуні дерев'яному від сіней, а від *алькера* на завісах залізних. В тій же кімнаті п'єц з кахлів білих з п'єциком і комином мурованим.

Стайня в заміт закладена, снопками пошита, до неї двері прості одинарні. Той будинок з трьох сторін частоколом обставлений.

Джерела та література:

1. Крикун М. 2009. *Інвентар Меджибізької волості 1717 року*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.
2. Głogor Z. 1907. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*. Warszawa.
3. *Inwentarz miasta Międzyboża spisany w zamku Międzyboskim roku 1692 dnia 2 Novembris*. 1692. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8174 T. 1.
4. *Inwentarz rękopisów Biblioteki XX Czarotoryskich w Krakowie*. Sygn. 6000-13522. 2016. Kraków.
5. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1152. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8197 (Dawna sygn. 4111).
6. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1753. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8198 (Dawna sygn. 4114).
7. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1758. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8202 (Dawna sygn. 4121).
8. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1759. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8203 (Dawna Gosp.308).
9. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1763. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8204 (Dawna sygn. 4127).
10. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1765. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8206 (Dawna sygn. 4131).
11. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1767. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8208 (Dawna sygn. 4125).
12. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1775. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8215 (Dawna sygn. 4145).
13. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1780. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8220 (Dawna sygn. 4156).
14. *Klucz międzyboski. Inwentarz klucza: miast, wsi oraz folwarków*. 1783. Biblioteka XX Czarotoryskich w Krakowie, Rkps 8223 (Dawna sygn. 4159).
15. Nestorow, R. 2009. Jan Baptysta Dessieur - Architekt, inżynier czy plenipotent Adama Mikołaja Sieniawskiego? *Biuletyn Historii Sztuki*, R. LXXI (3), s.319–360.
16. *Szkody poczynione w całej włości Międzyboskiej od wojsk rossyjskich die 23 februarij A[nn]o diem 23 martij 1735 a[nn]o [...]*. 1734-1735. Muzeum Narodowe w Krakowie, 17-rkps-2465-IV.

¹ Замкової каплиці.